

CHAPTER «PEDAGOGICAL SCIENCES»

GENESIS OF PROFESSIONAL REQUIREMENTS FOR EDUCATORS IN THE PROCESS OF TRAINING AT THE TURN OF THE XIX–XX CENTURIES

ГЕНЕЗА ПРОФЕСІЙНИХ ВИМОГ ДО ВИХОВАТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТОЛІТЬ

Olena Venhlovska¹

Yevhen Antypin²

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-001-8-1-1>

Abstract. The genesis of professional requirements for the training of educators of preschool children at the turn of the XIX–XX centuries is represented in the historical and pedagogical research. The design of the study is based on a solid source base (published and unpublished materials from the archives, monographs, dissertations, manuals, scientific publications, articles). Sources are systematized by groups according to system and problem approaches. Achieving the goal of scientific research was carried out using a set of interrelated research methods: search and bibliographic, theoretical analysis, synthesis, systematization, classification, historical-retrospective, constructive-genetic, semantic-methodological, chronological, hermeneutic. According to the results of studies, the formation of requirements for professional training of educators within certain chronological limits was influenced by public figures, statesmen, teachers, associates, the level of industrial development, which determined the need to build a network of kindergartens, and therefore needed qualified educators who were to provide education for preschool children. It was found that most educators who worked in private and public kindergartens improved their professional

---

¹ PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

² PhD in Pedagogy, Senior lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology, Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

qualities in the process of practical activities. They received significant support for professional development from representatives of social and pedagogical societies, which in a certain period took care of the training of educators for kindergartens. The main center where the image of the educator was formed was the Kyiv Froebel Pedagogical Institute. It is proved that the training of specialists in this institute was focused on the formation of general cultural, personal and professional level of educators. The students mastered the content of academic disciplines, which served to form a knowledge component in professional training. The practice-oriented component was important, which was focused on the formation of practical skills and abilities to implement in the practice of kindergartens progressive ideas of P. Lesgaft, J. Pestalozzi, M. Montessori, F. Froebel, the implementation of child-centered, activity-based approaches in raising children. It was found that in the first decades of the twentieth century, professional training of educators was carried out on a national basis. It was found that the genesis of the studied phenomenon was influenced by pedagogical thought. The study highlights the views of teachers on the formation of professional requirements in the training of educators. According to the results of processing primary sources, it was found that in the legacy of B. Grinchenko, O. Doroshenko, N. Lubenets, T. Lubents, S. Rusova, J. Chepiga, attention is focused on the knowledge, skills and abilities that teachers must master during training. It was investigated that teachers were unanimous in the opinion that future educators should be bearers of common cultural values. They must realize that the period of childhood is a period of formation and development of the child's personality. Therefore, in building an educational environment, it is important to study the child, to be able to adapt the content, forms and methods of developmental activities in accordance with the nature of the child. The ideas of teachers represented in the study are consistent with modern approaches to training, and therefore are of both theoretical and practical interest.

1. Вступ

В умовах освітніх змін у контексті розбудови Нової української школи актуалізуються питання конкретизації професійних вимог до педагогів, зокрема тих, які забезпечують розвиток дітей у закладах дошкільної освіти. Тому нині важливою є професійна підготовка

фахівців із дошкільної освіти відповідно до потреб дитини, родини, суспільства. Студіювання історико-педагогічних джерел досліджуваного явища дає змогу з'ясувати, що педагогічною думкою України наприкінці XIX – початку XX століть напрацьовано значний масив праць, у яких опосередковано чи безпосередньо висвітлено вимоги до професійної підготовки вихователів дітей дошкільного віку. Окремі ідеї потребують осмислення та можуть бути корисними на тлі творення сучасної системи дошкільної освіти в Україні.

Хронологічні межі наукового пошуку охоплюють 80-ті роки XIX – 20-ті роки XX ст. У межах цього відтинку часу на теренах тодішньої підросійської України, а пізніше, – Української Народної Республіки відбулось становлення та розвиток мережі інституцій для фахової підготовки вихователів, які мали виконувати функції організації, виховання та забезпечення умов для здоров'язбереження дітей.

До критеріїв, що лягли в основу обґрунтування меж віх досліджуваного феномену та опису їх сутнісних характеристик, відносимо такі, як: педагогічне подвижництво, формування суспільної думки про формування вимог до вихователів, розвиток педагогічної думки з проблеми дослідження.

Вибір хронологічних меж дослідження зумовлений тим, що на той час на суспільному рівні відбувалися якісні та кількісні зміни щодо навчання і виховання дітей під впливом соціально-економічних чинників, ідей західноєвропейської реформаторської педагогіки та тих, що продукувала тогочасна українські педагоги в контексті підготовки педагогів для дошкільного виховання, зокрема й обґрунтування професійних вимог до вихователів, як носіїв цінностей та культури.

Мета дослідження – за результатами наукового пошуку розкрити особливості генези професійних вимог у процесі підготовки вихователів дітей дошкільного віку у відтинках історико-освітнього поступу на теренах України на зламі XIX–XX століть, з'ясувати внесок персоналій у розвій досліджуваного явища.

Реконструкція історико-педагогічного знання ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних методів, зокрема це: пошуково-бібліографічний – застосовувався для вивчення опублікованих та неопублікованих джерел із фондів архівів України, теоретичного аналізу, синтезу, систематизації, класифікації джерел із проблеми дослідження; істори-

ко-ретроспективний – уможливив з'ясування пріоритетних ідей щодо генези професійних вимог до підготовки фахівців із дошкільного виховання у визначених територіальних та хронологічних межах; конструктивно-генетичний – для аналізу мети, завдань, змістово-методичного забезпечення підготовки фахівців для дитячих садків; хронологічний – забезпечив висвітлення проблеми дослідження відповідно до періодів та етапів; герменевтичний – уможливив нове прочитання праць тогочасних педагогів.

Засадничими для розкриття генези професійних вимог у підготовці вихователів в Україні на зламі ХІХ – початку ХХ століть стали системний, герменевтичний, соціокультурний підходи, що ґрунтуються на принципах об'єктивності, інтердисциплінарності, взаємозумовленості соціально-педагогічних зв'язків.

Джерельною базою наукової розвідки слугують: опубліковані та неопубліковані документи (виступи, протоколи, звіти, програми навчальних дисциплін, особові справи слухачок Київського Фребелівського педагогічного інституту) із фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф. 707), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 166); Державного архіву м. Києва (ф. 216, 346), брошури, статті, вітчизняних педагогів (Б. Грінченко, О. Дорошенко, Т. Лубенець, Н. Лубенець, С. Русова, Я. Чепіга); монографії, дисертації, посібники, науково-довідкові видання, статті, що розкривають окремі аспекти з досліджуваної проблеми.

Вивчення ґрунтовної джерельної бази засвідчило, що окремі теоретико-практичні аспекти цієї проблеми висвітлено у працях багатьох науковців. Зокрема, питання формування вимог до особистості вихователів у контексті становлення системи фахової підготовки педагогів із дошкільного виховання в Україні, у визначених вище хронологічних межах, досліджували Л. Артемова [2], С. Попиченко [22], Т. Слободянюк [26], А. Федорович [32], І. Улюкаєва [28]; висвітленню внеску педагогічних персоналій у розвиток педагогічної думки з проблеми змін вимог у професійній підготовці фахівців із дошкільного виховання присвячені роботи Є. Антипіна [1], Г. Іванюк [14], Т. Куліш [17], О. Пшеврацької [23], А. Січкара [25]; студіювання досліджуваного явища у регіональному вимірі у різних відтинках часу відображено у розвідках О. Венгловської

(Київщина) [4], С. Дітковської (Донбас) [9], Я. Квасецької (західноукраїнські землі) [16], З. Нагачевської (Східна Галичина) [21], Г. Рего (Закарпаття) [24], І. Шоробури (Хмельницька область) [40].

Результати студій засвідчили про те, що проблему генези вимог до професійної підготовки педагогів із дошкільного виховання в означених територіальних та хронологічних межах у наукових доробках сучасних українських дослідників висвітлено опосередковано; здебільшого розкрито аспект становлення інституцій для підготовки педагогів із дошкільного виховання. Тому питання становлення та змін до професійних вимог у підготовці вихователів у визначених хронологічних межах потребує окремого дослідження.

2. Віхи розвитку досліджуваного феномену

Дослідження генези вимог до професійної підготовки вихователів у визначених хронологічних межах здійснювалося з урахуванням вихідних методологічних положень до виокремлення й обґрунтування підходів до періодизації освітніх феноменів (Л. Березівська [3], Н. Дічек [10], Г. Іванюк [15], О. Сухомлинська [27]) та критеріїв, що уможливили з'ясування особливостей формування вимог до вихователів, які працювати у тогочасних дитячих садках.

Історіографічний аналіз засвідчив, що у виокремлений період громадські, державні діячі, педагоги-сподвижники на теоретичному та практичному рівнях формували образ вихователя дітей дошкільного віку. Портрет вихователя викристалізовувався під впливом соціально-економічних перетворень, які мали місце в світі загалом та в тогочасній Україні зокрема.

На формування образу вихователя впливав і розвиток промисловості, що спричинив відкриття приватних та народних дитячих садків, захистків для дітей від 2–3 до 7–8 років (1858, 1871 рр. – Київ; 1866 р. – Миколаїв, Одеса) [29, с. 76]. На базі цих закладів відбувалось шлифування професійних вимог вихователів.

Відкриття народних дитячих садків актуалізувало питання підготовки професійних вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку. Так, 1905 року в м. Києві по вул. Львівській, 25 було відкрито школу «нянь-фребелічок», у якій здійснювали підготовку помічниць вихователів [29, с. 18, 22]. Після закінчення навчального закладу випускниці

працювали не лише у дитячих садках, а й у сім'ях та дитячих притулках [31, с. 13], що в свою чергу розширювало спектр вимог, що висувалися до вихователів.

Вивчення документу «Донисение по запросу о педагогических музеях, детских садах, детских колониях и площадях для детских игр и занятий», що зберігається у фонді № 707 Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) міститься інформація Тимофія Лубенця, який на той час обіймав посаду директора народних училищ Київської губернії, про те, що 1911 року в м. Києві діяло 20 дитячих садків, серед них: 16 – приватних і 4 – народних. Режим роботи цих дитячих садків різнився: народні дитячі садки працювали упродовж дня, а приватні – працювали одну-дві години на добу [35, арк. 307]. Розпорядок дня, як правило, визначався потребами батьків.

Зауважимо таке: на той час спеціальних програм та рекомендацій щодо особливостей організації виховної роботи в дитячому садку не було. Переважно вихователі організовували роботу з дітьми за системою навчання німецького педагога Ф. Фребеля. Вивчення матеріалів із Центрального державного історичного архіву України («Відомість про приватні училища м. Києва та дитячі садки у другу половину 1910 р.») дає змогу вважати, що у переважній більшості дитячих садків, які функціонували в м. Києві у 1910–1911 роках, виховна робота зводилась до вивчення закону Божого, читання, рахунку, письма, організації ігор, танців, співів, занять із малювання, ліплення, плетіння [36, арк. 172–173; 37, 183 арк.].

Розвиток мережі різних типів дитячих садків, зміни щодо організації розвивальної діяльності в дитячих садках зумовлювали поступ у формуванні вимог до професійної підготовки педагогів. Вихователь, який працював у цих дитячих садках, повинен був вміти проводити заняття, організовувати господарсько-побутову працю, працю в природі, ігри, розваги тощо [20, с. 10].

Зазначимо, що поступ професійних вимог до вихователя відбувався на тлі змін у соціально-економічному житті суспільства, а їх педагогічний компонент реалізувався в ідеях, що формувались тогочасною педагогічною думкою.

Вивчення історико-освітніх джерел засвідчило зростання суспільних інтересів до покращення виховання дітей та їхньої підготовки до

шкільного навчання. Це зумовлювало становлення та розвиток вимог до професійної підготовки вихователя.

У цей історичний проміжок часу громадсько-подвижницький рух впливав на визначення мети, завдань, змісту дошкільного виховання, а відтак і на формування професійних вимог до вихователя, який був активним учасником становлення та розвитку дошкільного виховання. У хронологічних межах кінця ХІХ – та в перше десятиліття ХХ століття вихователь поєднував функції як організатора, так і керівника виховного процесу у тогочасних дитячих садках. Вивчення історико-педагогічних джерел засвідчило те, що становлення та розвиток суспільного дошкільного виховання, утвердження практики роботи дошкільних установ були основними чинниками, що зумовили обґрунтування цілей та завдань до професійної підготовки вихователів.

Вивчення матеріалів із фондів архіву Центрального історичного архіву (м. Київ) – фонд № 707, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд № 166) дало можливість з'ясувати, що формування вимог до вихователів дитячих садків слід розглядати з двох позицій: з позиції формування вимог під час професійної підготовки у педагогічних навчальних закладах (педагогічні училища, інститути) і формування вимог у перебігу підвищення кваліфікації педагогів на спеціально організованих курсах, семінарах, безпосередніх зустрічах представників громадських педагогічних товариств із вихователями-практиками.

У визначених хронологічних межах за ініціативи громадсько-педагогічних товариств здійснювався пошук оптимальних шляхів вирішення проблеми щодо професійної підготовки вихователів. Значний унесок у розроблення цього питання належить Київському Фребелівському товариству, що ініціювало 1907 року відкриття Київського Фребелівського педагогічного інституту. Викладачі цього закладу педагогічної освіти спрямовували свої зусилля на формування в майбутніх вихователів професійних та особистісних якостей, що були значущими для роботи з дітьми. Упродовж трьох років, а саме стільки тривало навчання у Київському Фребелівському педагогічному інституті, слухачки набували професійних умінь у перебігу практичних занять, роботи у дитячих садках, лабораторіях, що входили в структуру Інституту. Значущим було те, що після завершення навчання, випускниці

мали змогу працювати не лише вихователями, а й керівниками (завідувачами) дитячих садків [6, с. 51].

Варто зауважити, що у визначених відтинках часу, пріоритетними у формуванні вимог до особистості вихователя були стратегії реформаторської педагогіки, антропоцентрична та діяльнісна складова. Студіювання особових справ слухачок Київського Фребелівського педагогічного інституту, дало можливість з'ясувати, що навчання було спрямоване на формування їхнього загальнокультурного, особистісного та педагогічного рівнів. Такий підхід свідчив про посилення фахової складової у структурі професійних вимог до вихователів.

Домінування у навчальних планах дисциплін, предметом вивчення яких була людина, засвідчував ціннісну складову педагогічної підготовки. Загалом, вимоги до професійної підготовки вихователів у Київському Фребелівському педагогічному інституті розроблялися з урахуванням суспільних змін, потреб батьків щодо вихованні дітей, а також тогочасної європейської педагогічної традиції [7, арк. 1, 2].

Рівень професійної підготовки випускників цього закладу був достатньо високий. Про що засвідчують матеріали, що видані в перші роки радянської доби (доповідні записки підвідділу дошкільного виховання Наркомосу УСРР), що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. У цих документах вказується про те, що у м. Києві на посаду керівників (завідувачів) дитячими садками призначали лише тих, хто закінчив Київський Фребелівський педагогічний інститут [33, арк. 19, 31, 36, 37, 68].

Вивчення «Статистичних даних про кількість дитячих установ в Україні» за 1919 рік дало можливість встановити, що більшість керівників дитячих садків м. Києва (10 керівників) навчалися у Київському Фребелівському педагогічному інституті або закінчили курси, що організовувалися цим Інститутом. За даними цього звіту станом на квітень 1919 року у м. Києві функціонувало 18 дитячих садків [34, арк. 68, 101].

За результатами історико-педагогічних студій можемо констатувати те, що на зламі XIX–XX століть в тогочасному суспільстві було сформовано професіограму вихователя, яку схематично подано на рис. 1.

У хронологічних межах дослідження вимоги до професійної підготовки вихователів змінювались у сув'язі з новими цілями та завданнями, що змінювались урядами того часу. З огляду на предмет нау-

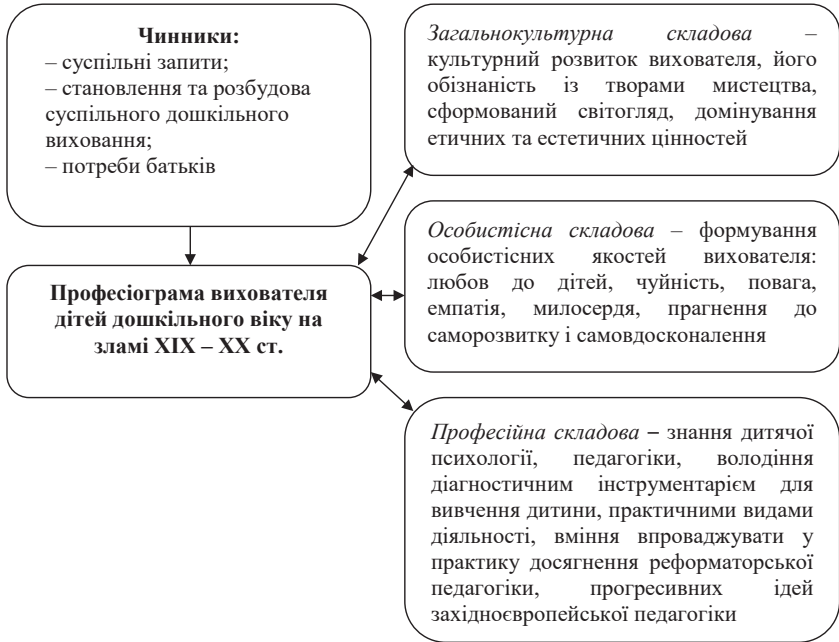

Рис. 1. Професіограма вихователя дітей дошкільного віку

кового пошуку, значний інтерес у поступі професійних вимог до вихователя (на національному ґрунті) становлять ініціативи (проголошеної 1917 року Центральною Радою) Української Народної Республіки – УНР. Новий уряд опікувався підготовкою педагогів нової генерації для розвою тогочасного громадянського суспільства. Уряд Української Народної Республіки вперше в українській історії законодавчо закріпив суспільне дошкільне виховання в Україні, а відтак посилив змістову компоненту професійної підготовки вихователів. Це завдання було одним із пріоритетних у діяльності департаменту дошкільної та позашкільної освіти, що входив до структури Генерального Секретаріату освіти Української Центральної Ради. Очолювала цей департамент відома педагогиня та громадська діячка – Софія Русова. Названий вище департамент на чолі з С. Русовою був долучений до розроблення вимог до професійної підготовки вихователів.

У статті «Діяльність Софії Русової в царині педагогіки: служіння народу й Україні» науковець Г. Іванюк репрезентує внесок педагогині у розбудову освіти на національному ґрунті. У руслі проблематики пропонуваного дослідження значущими є висновок авторки про впровадження С. Русовою «системного підходу до підготовки вихователів, ...соціальної відповідальності педагогів: готовність до налагодження взаємодії між дошкільним навчальним закладом, сім'єю та громадянською спільнотою, ... розбудови різноманітних моделей підготовки фахівців із дошкільної освіти» [14, с. 47].

Вивчення теоретико-практичної спадщини С. Русової доводить, що педагогиня у підготовці фахівців для дошкільного виховання концентрувала увагу на формуванні готовності вихователів до організації виховного процесу у дитячих садках на національному ґрунті (з урахуванням діяльнісного підходу), здатності здійснювати наступність у трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Привертає увагу програма лекцій з дошкільного виховання, що була прочитана С. Русовою слухачкам Київського Фребелівського педагогічного інституту. Програма складалася з тематики лекційних та практичних занять й була побудована з урахуванням тогочасного прогресивного європейського досвіду. У перебігу її засвоєння, у майбутніх вихователів формувалися здатність та готовність до реалізації у практиці ідей О. Декролі, П. Лесгафта, М. Монтесорі, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, облаштування розвивальних середовищ для дітей.

Вартісною компонентою цієї програми була її практична спрямованість, що сприяло формуванню професійних умінь вихователів щодо організації різних видів продуктивної діяльності дітей (малювання, ліплення, ручна праця, гра, праця, драматизація тощо), застосування та розроблення діагностичних методик для вивчення особистості дитини [8].

Зміст, наведеної вище, програми носив як теоретичне, так і практичне значення, оскільки вона сприяла поступу у розробленні змістового забезпечення з дошкільної педагогіки, а відтак певним чином визначила орієнтири у формуванні вимог до професійної підготовки педагогів з дошкільного виховання.

Таким чином, у руслі проблематики історико-освітніх студій виявлено, що на розвиток вимог щодо професійної підготовки вихователів

впливали взаємозв'язки, що визначали генезу досліджуваного феномену у контексті соціально-економічних, соціокультурних, педагогічних змін на зламі XIX–XX століть.

3. Розвій ідей про професійні вимоги до підготовки вихователів у педагогічних осередках

Вивчення теоретичних джерел засвідчило, що ідеї про професійні вимоги у підготовці вихователів були предметом дискусій, обговорень представників громадсько-педагогічних товариств, педагогів-практиків, які були зачинателями розвою педагогічної думки з тематики пропонованої розвідки. До тогочасної прогресивної спільноти педагогів, які працювали у визначених хронологічних межах відносимо: Бориса Грінченка, Ольгу Дорошенко, Наталію Лубенець, Тимофія Лубенця, Софію Русову, Якова Чепігу та ін.

Ідеї названих подвижників мали визначальну роль у руслі виосновування професійних вимог до підготовки педагогів та їх генези. Вони привертали увагу тогочасної педагогічної спільноти до проблем, з якими стикалися вихователі у дитячих садках, наголошували на необхідності підвищення їхнього професійного рівня під час навчання та підвищення кваліфікації. Важливим було те, що представники тогочасної педагогічної думки порушували питання, що впливали із соціально-економічних потреб, а саме: якісний показник вихователів у дитячих садках, наявність інституцій для їхньої підготовки, підвищення ролі вихователя в суспільстві. Варто зауважити, що окремі питання щодо професійних вимог до підготовки педагогів є суголосні й сучасній стратегії фахового становлення вихователів дітей дошкільного віку, а відтак вони потребують нового прочитання задля їх адаптації у професійну підготовку.

Значущими для студіювання проблематики пропонованої розвідки є погляди Бориса Грінченка. Завдячуючи власному досвідові учительської праці, Б. Грінченко як ніхто інший, розумів проблеми тогочасних педагогів. Так, у праці «Народні вчителі і українська школа» (1906) педагог висвітлював украй важливу проблему про соціальну значущість ролі вчителя (вихователя). Він обстоював думку про те, що в майбутніх педагогів необхідно формувати такі професійно значущі уміння, як: уміння організовувати навчання і виховання дітей на націо-

нальному ґрунті, формувати у них загальнокультурні, національні цінності, здатність до розроблення змістового забезпечення (Борис Грінченко – автор книг та посібників для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку), а також був готовий до саморозвитку та професійного вивищення [5].

Варто зауважити, що підґрунтям до формування вимог до професійної підготовки педагогів, що були обґрунтовані Б. Грінченком, слугували ідеї гуманістичної педагогіки та людинотвірний концепт. Борис Дмитрович був переконаний, що становлення педагога має відбуватися в умовах практико зорієнтованого навчання й відповідного розвивального середовища. Такий підхід сприяє формуванню високоморального, національно свідомого педагога.

Вивчення спадщини та життєпису Бориса Грінченка доводить, що у його творах чітко вимальовується образ педагога. На думку автора це має бути особистість із високим рівнем розвиненої культури та відповідальності, яка є носієм продуктивних цінностей, людина, у якій сформовані значущі особистісні чесноти та професійні уміння.

Значний вплив на формування вимог до професійної підготовки вихователів на той час мали ідеї та практична діяльність Наталії та Тимофія Лубенців. Вони намагались у своїй практиці тісно пов'язати роботу дошкільних і початкових освітніх інституцій. Тому у своїх працях ці педагоги надавали перевагу питанню формування умінь педагогів забезпечувати наступність у роботі цих двох освітніх ланок. Попри це, Н. Лубенець намагалася адаптувати деякі ідеї європейської експериментальної педагогіки щодо діагностики готовності вихователів дитячих садків і вчителів початкових (народних) шкіл до ефективної організації діяльності дітей, зокрема трудового виховання. Важливими були й ідеї, щодо зміцнення змістового компонента наступності в роботі дитячих садків та початкової (народної) школи.

За результатами теоретичного пошуку з'ясовано, що Н. Лубенець збагатила педагогічну думку того часу новими ідеями щодо професійної підготовки. Педагогиня активно та свідомо ознайомлювала майбутніх педагогів із досвідом Швейцарії й Америки щодо організації наступності дошкільних установ і шкіл. У її публікаціях значну увагу приділено формуванню у вихователів умінь використовувати в роботі початкової школи тих методів і прийомів, які практикуються в дитячих

садках, зокрема ігрових, що полегшує сприймання та дає змогу дитині довше зосереджувати свою увагу. Відтак, використання в роботі вчителя і вихователя таких словесних методів, як бесіда й розповіді дітей, покращує результати навчання порівняно з простим заучуванням матеріалу.

Підтримуючи закордонні, насамперед європейські ідеї (М. Монтессорі, Ф. Фребеля), Н. Лубенець зазначала, що без використання досвіду роботи дитячих садків, який ґрунтується на знанні психологічних особливостей дітей дошкільного віку, ефективне навчання дітей у початковій школі неможливе. Тому у підготовці вихователів у «Школі-нянь» (директором цієї школи був Тимофій Лубенець) та у працях педагогів ці питання були пріоритетними. Окремі педагогічні позиції подружжя Лубенців є суголосні сучасним вимогам підготовки фахівців із дошкільної освіти, оскільки розбудова Нової української школи потребує педагога, який готовий до реалізації наступності між дошкільною і початковою освітою.

Формування поглядів С. Русової щодо вимог до професійної підготовки вихователів здійснювалося безпосередньо у перебігу викладацької діяльності. У Київському Фребелівському педагогічному інституті Софія Русова викладала авторський курс із дошкільного виховання. Аналіз змісту цього документу, що подано у другому підрозділі пропонованого дослідження, дає підстави для висновок думки про те, що у підготовці педагогів педагог була прихильницею системного, інтегрованого, цілісного підходу. На цих концептах вона вибудовувала діяльність із слухачками. У перебігу вивчення дисциплін С. Русова формувала у майбутніх вихователів розуміння цінності дошкільного дитинства, спонукала їх до аналізу та адаптації поглядів прогресивних європейських педагогів (Дж. Дьюї, Й. Песталоцці, М. Монтессорі, Ф. Фребель та ін.) щодо особистісного розвитку дитини, знайомила із досвідом дитячих садків інших країн, особливості організації середовища дитячого садка на національному ґрунті.

Важливими є погляди педагога щодо практико орієнтованої складової у підготовці вихователів. С. Русова радила під час практичних занять приділяти увагу формуванню у майбутніх вихователів знань, умінь та навичок планувати заняття та інші види розвивальної діяльності у дитячому садку. Педагогиня вагомого значення надавала розвитку в слухачок дослідницьких умінь, зокрема умінь добирати діа-

гностичні методики для вивчення особистості дитини, організувати середовище для комплексного вивчення дитини, складати характеристики дітей, інтерпретувати результати дослідження, за результатами якого визначати шляхи індивідуального, особистісного розвитку кожної дитини. Під час практичних занять слухачки мали вправлялись в застосуванні елементів системи Ф. Фребеля та М. Монтесорі щодо створення умов для розвитку і саморозвитку дитини [18, с. 21–43].

Ще одним представником педагогічної думки України, що працював у визначених хронологічних межах, був Я. Чепіга. Педагог, так само, як і інші представники цього періоду поділяв думку про те, що професійна підготовка педагогів має ґрунтуватись на гуманістичних ідеях. Я. Чепізі імпонували погляди представників західноєвропейської школи експериментальної педагогіки та педології, які розробляли положення про врахування в освітньому процесі індивідуальних, спадкових та вікових психофізіологічних особливостей дітей. Тому педагог рекомендував здійснювати підготовку майбутніх педагогів у контексті антропоцентричного підходу тому, що виховувати дітей необхідно комплексно, враховуючи їхні індивідуальні та вікові особливості, чинники спадковості та середовища, а вихователів необхідно готувати до здійснення психологічного та педагогічного супроводу розвитку дитини.

Педагогічні погляди Я. Чепіги щодо вдосконалення вимог до професійної підготовки висвітлено у працях [38; 39]. Так, у статті «Самовиховання вчителя» автор обґрунтував якості, що мають бути сформовані у майбутніх педагогів у перебігу професійної підготовки. З поміж основних педагог виокремлює особистісні домінанти, загальнокультурні цінності «...щоб бути справжнім прикладом для інших, треба, щоб учитель досяг висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховав себе, поліпшив і удосконалив свої здібності та виробив власний характер і волю» [38, с. 130].

Дослідницький пошук підтвердив, що Я. Чепіга обстоював думку про те, що майбутні педагоги мають оволодівати вміннями для створення педагогічних умов для організації навчально-виховного процесу, з урахуванням дитиноцентричних ідей, вікових особливостей та індивідуальних особливостей дітей, їхнього життєвого досвіду. Як і С. Русова, Я. Чепіга важливого значення надавав практико орієнтова-

ному змісту, переважанню практичних, дослідницько-пошукових методів навчання, зв'язку навчання із життям. Вартісними та суголосними на нині є судження педагога, про те, що вчитель (вихователь), забезпечуючи індивідуальний розвиток дитини, має вивчати особливості її поведінки, середовище, в якому живе дитина. Ці питання повинні скласти основу для діяльності вчителя/вихователя, вони мають носити системний та комплексний підхід. Результати педагогічного спостереження за дітьми дають можливість вчителю/вихователю планувати навчально-виховну діяльність на особистісних, варіативних сенсах, розробляти та адаптувати програмово-методичне та змістово-технологічне забезпечення відповідно до потреб дитини, підбирати ті форми та методи роботи, що забезпечують активність, діяльність дитини, її потребу у пізнанні навколишнього середовища.

За результатами вивчення наукової розвідки Я. Чепіги «Народний учитель та національне питання» (1912) з'ясовано, що у ній педагог розкриває шляхи розвитку потенціалу вчителя з метою його підготовки до роботи в новій школі. Автор наголошує на важливості розвитку творчості педагога. Педагог має стати носієм культури, повинен передавати її народу [39, с. 15–24].

Значна увага професійній підготовці вихователів приділялася О. Дорошенко, яка на початку 20-х років ХХ століття працювала викладачем у Київському інституті народної освіти. Маючи досвід роботи як вихователя, так і викладача Ольгу Іванівну турбував той факт, що в дитячих садках означеного періоду майже не було вихователів, які на високому рівні могли забезпечувати виховний процес у дитячих садках. Звернення до вивчення теоретико-практичної спадщини педагога має наукову цінність, оскільки погляди авторки на організацію професійної підготовки вихователів формують розуміння чинників, що були визначальними у формуванні змісту, форм, методів підготовки вихователів до роботи в дитячих садках.

Вивчення праць О. Дорошенко [11; 12; 13] дало можливість з'ясувати, що педагогиня наголошувала на недостатність психологічної та педагогічної підготовки керівниць, нерозумінні ними основних психофізичних особливостей раннього дитинства – це з одного боку, а з іншого – акцентувала увагу на відсутності певних умов в дитячих садках для виховання дітей. У дослідженнях авторки знаходимо й пояс-

нення невдач щодо виховання дітей [12, с. 90–92]. Ольга Іванівна була прихильницею ідей реформаторської педагогіки, а відтак була переконана, що у майбутніх вихователів необхідно формувати здатність та готовність до комплексного вивчення дитини, створення умов для її особистісного зростання, застосування у роботі з дітьми продуктивних видів діяльності, організації в дитячому садку різних видів ігор.

Заслуговує на увагу навчально-методичний посібник О. Дорошенко (у посібнику авторка вказала власне прізвище як О. Дорошенкові) «Дитячий садок» [13], значущість цього видання полягає в тому, що він був розроблений Ольгою Іванівною у співпраці з педагогами-практиками, які працювали у сільських дитячих садків Київщини. Практичний результат, що був представлений в посібнику, є інтеграцією наукового бачення О. Дорошенко про те, як вихователь має організувати роботу з дітьми в дитячому садку та досвіду передових педагогів-практиків.

Варто відзначити, що посібник був побудований із урахуванням прогресивних тенденцій, що набули поширення в освіті на початку 20-х років ХХ століття. Рекомендації та практичні матеріали вирізнялися новаторським, гуманістичним, дитиноцентричним підходом. Вихователі мали можливість у власній діяльності використовувати досягнення реформаторської педагогіки, експериментальної психології, ідеї вільного виховання тощо.

Привертає увагу те, що матеріал для посібника добирався з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини, її природного бажання – експериментувати, досліджувати, пізнавати навколишнє. Цей посібник педагог використовувала у роботі зі студентами. Під час викладання навчальної дисципліни «Теорія і практика дошкільного виховання» Ольга Іванівна застосовувала пошуково-дослідницький підхід, у її роботі домінували практичні методи навчання. Як результат, студенти залучалися до пошукової діяльності. Під керівництвом педагога вони долучалися до пошуку практичних матеріалів для вихователів, розроблення рекомендацій щодо облаштування середовища в дитячому садку, організації різних видів діяльності дітей тощо.

Ретроспективний огляд розвою ідей про професійні вимоги у підготовці вихователів в педагогічній думці України на зламі ХІХ–ХХ століття засвідчив, що у визначених територіальних та хронологічних

межах дослідження сформувався ідеї, що мають науковий і практичний інтерес, вони розширюють історико-педагогічне знання про генезу досліджуваного феномену.

Встановлено, що педагогічна думка означеного періоду розвивалася у фарватері суспільних викликів щодо професійних вимог у підготовці вихователів й пошуків шляхів розроблення змісту, форм, методів на західноєвропейській традиції та національному ґрунті. Чинниками, що визначали напрям розвитку педагогічної думки були: суспільний запит на формування образу вихователя, низький рівень кваліфікації педагогів, які працювали в дитячих садках, потреба у створенні умов для професійного вивіщення педагогів.

Вивчення внеску Б. Грінченка, О. Дорошенко, Н. Лубенець, Т. Лубенця, С. Русової, Я. Чепіги дає підстави для узагальнення думки про те, що вони у своїй практичній діяльності, статтях, публічних виступах актуалізували ідеї про професійні вимоги у підготовці вихователів, що відповідали суспільним запитам, стратегіям щодо мети і завдань виховання дітей дошкільного віку. Очевидним було те, що тогочасних прогресивних педагогів не влаштовував стан забезпечення дитячих садків вихователями. А відтак, вони всіляко намагалися підвищити фаховий рівень вихователів у різний спосіб: організували курси для вихователів, формували їхній професійний рівень у перебігу викладання навчальних дисциплін, організували зустрічі з вихователями-практиками, розробляли методичне забезпечення для організації ефективної роботи в дитячих садках.

Розвиток педагогічної думки відбувався на тлі інтеграції європейського досвіду (використання методики Ф. Фребеля, ідей М. Монтесорі, Й. Песталоцці, ознайомлення з досвідом дитячих садків різних країн), впровадженні досягнень реформаторської педагогіки, експериментальної психології, виховання середовищем, збагачення змісту професійної підготовки рідномовним середовищем, етнокультурними традиціями, цінностями українського народу.

Установлено, що творчі напрацювання представників педагогічної думки впроваджувалися у практику закладів, що забезпечували підготовку вихователів та роботу дитячих садків. Зміна соціально-економічних умов впливали на розвій педагогічної думки та визначали напрями її розвитку у наступні історико-педагогічні періоди.

4. Висновки

Узагальнення результатів історико-освітніх студій щодо генези професійних вимог до підготовки вихователів дітей дошкільного віку на зламі XIX–XX століть уможливило з'ясування різносторонності досліджуваного феномену. Здобутки, що були напрацьовані у визначених хронологічних межах мають теоретичну і практичну значущість в умовах реформування змісту підготовки фахівців із дошкільної освіти на сучасному етапі. Не втратили актуальності гуманістичний, антропоцентричний, діяльнісний, дослідницький підходи; принципи: інтеграції, наступності, на яких ґрунтувалась підготовка вихователів. Значущим було те, що у зміст підготовки вводилися навчальні дисципліни, метою яких було вивчення особистості дитини (наприклад, у Київському Фребелівському педагогічному інституті вивчалися дисципліни – «Анатомо-фізіологічні особливості організму», «Вчення про фізичний розвиток людини», «Душа дитини» та ін). Суголосними є ідеї щодо інтеграції теоретичної та практичної складової у змісті підготовки вихователів (практична підготовка у базових дитячих садках, вправлення у застосуванні діагностичного інструментарію для вивчення індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку). У ході дослідження з'ясовано, що генеза професійних вимог до підготовки вихователів характеризується соціокультурними сенсами (формування готовності вихователів до співпраці з педагогічними товариствами, просвітницькими осередками, громадськістю).

Установлено, що на поступ досліджуваного явища впливала тогочасна прогресивна педагогічна думка. За ініціативи педагогів-сподвижників, громадських діячів розроблено теоретичне підґрунтя професійних вимог до професійної підготовки вихователів. Вивчення праць представників педагогічної думки засвідчило, що їхні ідеї не втратили цінності для сьогодення. Нового прочитання та адаптації потребують ідеї педагогів про: формування у майбутніх педагогів загальнокультурних цінностей, усвідомлення ними цінності дошкільного дитинства, необхідності вибудовування траєкторії індивідуального розвитку дитини відповідно до її потреб та можливостей.

Студіювання досвіду закладів, що здійснювали підготовку вихователів у кінці XIX – на початку XX століть, ідей представників педагогічної думки цього періоду засвідчує, що вони збагатили історико-пе-

дагогічне знання новими знахідками і сформували наукове підґрунтя досліджуваного явища.

Пропоноване репрезентативне дослідження не вичерпує розкриття всіх аспектів порушеної проблеми. Предметом подальших наукових розвідок можуть бути питання, що розкривають трансформацію вимог до особистості вихователів у практиці сучасних закладів вищої освіти.

Список літератури:

1. Антипін С. Ідеї дитиноцентризму в педагогічних поглядах Тимофія Лубенця. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 2. С. 79–85.
2. Артемова Л. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
3. Березівська Л.Д. Основоположні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*. 2010. № 1. С. 37–42.
4. Венгловська О.А. Розвиток дошкільного освіти на Київщині (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 2013. 20 с.
5. Грінченко Б. Народні вчителі і українська школа. Київ, 1906. 50 с.
6. Державний архів м. Києва (Держархів м. Києва) Путівник. Т. 1. Фонди дорадянського періоду. Київ, 2007. 128 с.
7. Держархів м. Києва. Ф. 216. Оп. 1. Спр. 670. 14 арк. [Дело слушательницы Киевского Фребелевского педагогического института Лурье Нехамы (Надежды) Ивелевны].
8. Держархів м. Києва. Ф. 346. Оп. 1. Спр. 7, С.Ф. Русова. 72 арк. [Програма С.Ф. Русової].
9. Дітковська С.О. Розвиток відомчих дошкільних закладів у Донбасі наприкінці 50-х – початку 90-х років (дис. канд. пед. наук). Луганськ, 2004. 202 с.
10. Дічек Н. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 2(83). С. 67–75.
11. Дорошенко О. Організація дитячого колективу в ранньому дитинстві. *Радянська освіта*. 1923. № 2. С. 12–27.
12. Дорошенко О. III Всеросійський з'їзд по дошкільному вихованню. *Радянська освіта*. 1924. № 9–10. С. 90–92.
13. Дорошенко О. Дитячий садок: poradnik для керівників дошкільного виховання. Київ : Видання Київського Райкому Профспілки Цукровиків, 1922. 224 с.
14. Іванюк Г. Діяльність Софії Русової в царині педагогіки: служіння народу й Україні. *Рідна школа*. 2016. № 5–6. С. 46–50.
15. Іванюк Г.І. Підходи до відбору джерельної бази дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.). Пед. дискурс : зб. наук. пр. Хмельницький : ХГПА, 2013. № 15. С. 271–278.
16. Квасецька Я. Професійна підготовка вихователів дошкільних установ у педагогічних навчальних закладах на західноукраїнських землях (остання

третина XIX – перша половина XX століття) : автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 2016. 20 с.

17. Куліш Т.І. Проблеми дошкільного виховання у творчій спадщині Наталії Лубенець (1877–1943) : дис. канд. пед. наук. Київ, 2006. 230 с.

18. Лубенець Н. Дошкольное воспитание и народная школа. *Русская школа*. 1913. № 12. С. 21–43.

19. Лубенець Т.Г. Педагогические беседы. С.-Петербург : В.П. Луковникова, 1913. 578 с.

20. Лубенець Т. Детские очаги. (Б.м. и.г.) 13 с.

21. Нагачевська З.І. Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869–1939 роки) : дис. канд. пед. наук. Київ, 1995. 204 с.

22. Попиченко С.С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). Київ : Науковий світ, 2001. 255 с.

23. Пшеврацька О.В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С.Ф. Русової : дис. канд. пед. наук. Київ, 2002. 185 с.

24. Рего Г.І. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Закарпатті (1836–1918 рр.) : дис. канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 2006. 250 с.

25. Січкач А.Д. Діяльнісна стратегія підготовки вихователів дітей дошкільного віку: історико-педагогічний контекст. *Вісник Львівського університету*. 2017. № 32. С. 445–452.

26. Слободянюк Т. Становлення та розвиток професійної підготовки фахівців з дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX століття) : автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 2000. 25 с.

27. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Шлях освіти*. 2005. № 4. С. 43–47.

28. Улюкаєва І. Суспільне дошкільне виховання і підготовка педагогічних кадрів у роки УНР (1917–1919 рр.). *Дошкільне виховання*. 1994. № 1. С. 12–13.

29. Улюкаєва І. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: кінець XIX ст. – 1941 р.; Бердянський держ. пед. ун-т. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 76 с.

30. Улюкаєва І.Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 231 с.

31. Ульяницький В.К. Киевское общество народных детских садов. К. Типография 1-й Киевской Артели Печ. Дела. Трехсвят. 1913. № 5. 13 с.

32. Федорович А. Форми підготовки фахівців із дошкільної освіти в Україні (початок XX ст.). *Людознавчі студії. Серія Педагогіка*. 2017. № 5/37. С. 240–251. DOI: 10.24919/2313-2094.5/37.102646

33. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 1. Спр. 202. 121 арк. [Доповідні записки підвідділів дошкільного виховання та шкільних трудових колоній і дитячих клубів про організацію справи дошкільного виховання на Україні та організацію літніх шкіл літніх трудових колоній. Програми і плани занять дошкільної групи літніх курсів для підготовки вчителів Єдиної трудової школи та пояснююча записка до них].

34. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 198, арк. 68, 101 [Дитячі садки Київського губерніального дошкільного п/відділу. Статистические данные о количестве детских учреждений на Украине].
35. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, Київ). Ф. 707. Оп. 229. Спр. 137 (ч. I). 454 арк. [Дело управления Киевского Учебного округа. С разной перепиской по округу].
36. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 229. Спр. 1, арк. 172–173 [Ведомость о частных училищах г. Киева и детских садах во вторую половину 1910 г.].
37. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 229. Спр. 1. 183 арк. [Дело управления Киевского Учебного округа по совету при попечителе].
38. Чепіга Я.Ф. Самовиховання вчителя. Вибрані педагогічні твори : Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л.Д. Березівська / Інститут педагогіки НАПН України. Харків : «ОВС», 2006. С. 129–144.
39. Чепіга Я.Ф. Народний учитель та національне питання. Світло, Кн. 1, 1912. 15–24.
40. Шоробура І.М. Професійна підготовка фахівців дошкільної освіти в регіоні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. № 46(99). С. 212–219.

References:

1. Antypin Y. (2015). Ideji dytynocentryzmu v pedagoghichnykh poghljadakh Tymofija Lubencja [Ideas of child-centeredness in the pedagogical views of Tymofiy Lubents]. *Pedagoghichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tekhnologhiji* [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies], 2: 79–85.
2. Artemova L. (2006). *Istorija pedagoghiky Ukrainy* [History of pedagogy of Ukraine]. Kyiv: Lybidj. (in Ukrainian)
3. Berezivjska L.D. (2010). *Osnovopolozhni zasady istoriko-pedagoghichnykh doslidzhenj: teorija i metodologhija* [Fundamentals of historical and pedagogical research: theory and methodology]. *Shljakh osvity* [The way of education], 1: 37–42.
4. Venhlovska O.A. (2013). *Rozvytok doshkiljnogo osvity na Kyjivshhyni (drughya polovyna XX – pochatok XXI stolittja)* [Development of preschool education in Kyiv region (second half of the XX – beginning of the XXI century)] (PhD Thesis), Kyiv.
5. Ghrinchenko B. (1906). *Narodni vchyteli i vkrajinsjka shkola* [Folk teachers and Ukrainian school]. Kyiv. (in Ukrainian)
6. Kyiv State Archive (2007). *Putivnyk. Ch. 1. Fondy doradjansjkogho periodu* [Guidebook. Funds of the pre-Soviet period]. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Kyiv State Archive, Fund 216, Description 1, Case 670, 14 file *Delo slushatel'nitsy Kiev's'kogo Frebelevskogo pedagogicheskogo instituta Lur'e Nekhamy (Nadezhdy) Ivelevny* [The case of the student of the Kiev Froebel Pedagogical Institute Lurie Nekhama (Nadezhda) Ivelevna]. (unpublished).
8. Kyiv State Archive, Fund 346, Description 1, Case 7. S.F. Rusova, 72 file. *Prohrama S.F. Rusovoji* [Program S.F. Rusova]. (unpublished).

9. Ditkovsjka S.O. (2004). Rozvytok vidomchykh doshkiljnykh zakladiv u Donbasi naprykinci 50-kh – pochatku 90-kh rokov [Development of departmental preschool institutions in Donbass in the late 50's – early 90's.] (PhD Thesis), Lughansjk.
10. Dichek N. (2014). Metodologichni aspekty modernizaciji vitchyznjanjnykh istoryko-pedagoghichnykh doslidzhenj [Methodological aspects of modernization of domestic historical and pedagogical research]. *Pedagoghika i psykholohija* [Pedagogy and Psychology], 2(83): 67–75.
11. Doroshenko O. (1923). Orghanizacija dytjachogho kolektyvu v rannjomu dytynstvi [Organization of children's team in early childhood]. *Radjansjka osvita* [Soviet education], 2: 12–27.
12. Doroshenko O. (1924). III Vserosijskij z'jzd po doshkiljnomu vykhovanju [III All-Russian Congress on Preschool Education]. *Radjansjka osvita* [Soviet Education], 9–10: 90–92.
13. Doroshenkovi O. (1922). *Dytjachyj sadok: poradnyk dlja kerovnykiv doshkiljnogho vykhovannja* [Kindergarten: a guide for preschool leaders]. Kyiv: Vydannja Kyjivskogho Rajkomu Profspilky Cukrovkyiv. (in Ukrainian)
14. Ivaniuk H.I. (2016). Dijaljnistj Sofiji Rusovoji v caryni pedagoghiky: sluzhinnja narodu j Ukraini [Sofia Rusova's activity in the field of pedagogy: service to the people and Ukraine]. *Ridna shkola* [Native school], 5–6: 46–50.
15. Ivaniuk H.I. (2013). Pidkhody do vidboru dzhereljnoji bazy doslidzhennja socialjno-pedagoghichnykh zasad rozvytku siljskoji shkoly v Ukraini (drugha polovyna 50-kh – 90-ti rr. XX st.) [Approaches to the selection of the source base for the study of socio-pedagogical principles of rural school development in Ukraine (the second half of the 50's – 90's of XX century)]. *Pedahohichnyi diskurs* [Pedagogical discourse], 15: 271–278.
16. Kvasecjka Ja. (2016). Profesijna pidgotovka vykhovateliv doshkiljnykh ustanov u pedagoghichnykh navchaljnykh zakladakh na zakhidnoukrajinsjkykh zemljakh (ostannja tretyna XIX – persha polovyna XX stolittja) [Professional training of preschool teachers in pedagogical educational institutions in the western Ukrainian lands (the last third of the XIX – first half of the XX century)] (PhD Thesis), Kyiv.
17. Kulish T.I. (2006). Problemy doshkiljnogho vykhovannja u tvorchij spadshyni Nataliji Lubencj (1877–1943) [Problems of preschool education in the creative heritage of Natalia Lubenets (1877–1943)] (PhD Thesis), Kyiv.
18. Lubenets N. (1913). Doshkol'noe vospitanie i narodnaya shkola [Preschool education and public school]. *Russkaya shkola* [Russian School], 12: 21–43.
19. Lubenets T.G. (1913). Pedagogicheskie besedy [Pedagogical conversations], S.-Peterburg: V.P. Lukovnikova. (in Russian)
20. Lubenets' T. (no date) Detskie ochagi [Children's hearths]. (in Russian)
21. Naghachevsjka Z.I. (1995). Stanovlennja i rozvytok ukrajinsjkogho susiljnogho doshkiljnogho vykhovannja v Skhidnij Ghalychyni (1869–1939 roky) [Formation and development of Ukrainian public preschool education in Eastern Galicia (1869–1939)] (PhD Thesis), Kyiv.
22. Popychenko S.S. (2001). Rozvytok teoriji i praktyky doshkiljnogho vykhovannja v Ukraini (kinecj XIX – pochatok XX st.) [Development of the theory and

practice of preschool education in Ukraine (late XIX – early XX centuries)]. Kyiv: Naukovyj svit (in Ukrainian)

23. Pshevrajka O.V. (2002). *Psychologho-pedagoghichni zasady orghanizaciji suspiljnoju doshkilnogo vykhovannja v pracjakh S.F. Rusovoji* [Psychological and pedagogical principles of organization of public preschool education in the works of S.F. Rusova] (PhD Thesis), Kyiv.

24. Regho H.I. (2006). *Stanovlennja i rozvytok suspilnogo doshkilnogo vykhovannja v Zakarpatti (1836–1918 rr.)* [Formation and development of public preschool education in Transcarpathia (1836–1918)] (PhD Thesis), Ivano-Frankivsk.

25. Sichkar A.D. (2017). *Dijaljnisa strateghija pidgotovky vykhovateliv ditej doshkilnogo viku: istoryko-pedagoghichnyj kontekst* [Activity strategy of preparation of educators of preschool children: historical and pedagogical context]. *Visnyk Ljvivskogo universytetu* [Bulletin of Lviv University], 32: 445–452.

26. Slobodjanjuk T. (2000). *Stanovlennja ta rozvytok profesijnoji pidgotovky fakhivciv z doshkilnogo vykhovannja v Ukraini (kinec XIX – pochatok XX stolittja)* [Formation and development of professional training of specialists in preschool education in Ukraine (late XIX – early XX century)] (PhD Thesis), Kyiv.

27. Sukhomlynsjka O.V. (2005). *Istoryko-pedagoghichne doslidzhennja ta jogho «okolyci»* [Historical and pedagogical research and its «surroundings»]. *Shljakh osvity* [The way of education], 4: 43–47.

28. Uljukajeva I. (1994). *Suspiljne doshkilne vykhovannja i pidgotovka pedagoghichnykh kadriv u roky UNR (1917–1919 rr.)* [Public preschool education and training of teachers in the years of the UPR (1917–1919)]. *Doshkilne vykhovannja* [Preschool education], 1: 12–13.

29. Uljukajeva I. (2004). *Istorija suspilnogo doshkilnogo vykhovannja v Ukraini: kinec XIX st. – 1941 r.* [History of public preschool education in Ukraine: the end of the XIX century. – 1941]. Zaporizhzhja: Prosvita. (in Ukrainian)

30. Uljukajeva I.Gh. (2008). *Istorija suspilnogo doshkilnogo vykhovannja v Ukraini* [History of public preschool education in Ukraine]. Donecjk: TOV «Jugho-Vostok, Ltd». (in Ukrainian)

31. Ul'yanits'kij V.K. (1913). *Kievskoe obshchestvo narodnykh detskikh sadov* [Kiev Society of Folk Kindergartens]. Kyiv: Tipografija 1 Kievskoy Arteli Pechnogo Dela. (in Russian)

32. Fedorovych A. (2017). *Formy pidgotovky fakhivciv iz doshkilnoji osvity v Ukraini (pochatok XX st.)* [Forms of training of specialists in preschool education in Ukraine (early twentieth century)]. *Ljudynoznavchi studiji. Serija Pedagoghika* [Anthropological studies. Pedagogy series], 5/37: 240–251. DOI: 10.24919/2313-2094.5/37.102646

33. Central State Archive of Higher Authorities and Administratin, Fund 166, Description 1, Case 202, 121 file *Dopovidni zapysky pidviddiliv doshkilnogo vykhovannja ta shkilnykh trudovykh kolonij i dytjachykh klubiv pro orghanizaciju spravy doshkilnogo vykhovannja na Ukraini ta orghanizaciju litnykh shkil litnykh trudovykh kolonij. Prohramy i plany zanjatj doshkilnoji hrupy litnykh kursiv dlja pidgotovky vchyteliv Jednoji trudovoji shkoly ta pojasnjujucha zapyska do nykh* [Reporting notes of the subdivisions of the board education and school labor colo-

nies and children's clubs on the organization of preschool education in Ukraine and the organization of summer schools of summer labor colonies. Programs and lesson plans of the preschool group of summer courses for the training of teachers of the Unified Labor School and an explanatory note to them] (unpublished).

34. Central State Archive of Higher Authorities and Administratin, Fund 166, Description 1, Case 198, file. 68, 101 *Dytjachi sadky Kyjivsjkogho ghubernaljnogho doshkiljnogho p/viddilu. Statisticheskie dannye o kolichestve detskikh uchrezhdeniy na Ukraine* [Kindergartens of the Kyiv provincial preschool department. Statistical data on the number of childcare facilities in Ukraine] (unpublished).

35. Central State Historical Archive of Ukraine, Fund 707, Description 229, Case 137 (part I), 454 file *Delo upravleniya Kievskogo Uchebnogo okruga. S raznoy perepiskoy po okrugu* [The case of the Kiev Educational District. With different correspondence in the district] (unpublished).

36. Central State Historical Archive of Ukraine, Fund 707, Description 229, Case 1, file 172–173 *Vedomost' o chastnykh uchilishchakh g. Kieva i detskikh sadakh vo vtoruyu polovinu 1910 g.* [List of private schools in Kiev and kindergartens in the second half of 1910] (unpublished).

37. Central State Historical Archive of Ukraine, Fund 707, Description 229, Case 1, 183 file *Delo upravleniya Kievskogo Uchebnogo okruga po sovetu pri popechitele* [The case of the Kyiv Educational District on the advice of the trustee] (unpublished).

38. Chepigha Ja.F. (2006). *Samovykhovannja vchytelja* [Teacher self-education]. *Vybrani pedagoghichni tvory: Navchalnyj posibnyk* [Selected pedagogical works: Textbook], L.D. Berezivsjka (ed.). Kharkiv: «OVS»: 129–144. (in Ukrainian)

39. Chepigha Ja.F. (1912). *Narodnyj uchytelj ta nacionaljne pytannja* [People's teacher and the national question]. *Svitlo* [Light], 1: 15–24.

40. Shorobura I.M. (2016). *Profesijna pidghotovka fakhivciv doshkiljnoji osvity v rehionii* [Professional training of preschool education specialists in the region]. *Pedagoghika formuvannja tvorchoji osobystosti u vyshhij i zaghaljnoosvitnij shkolakh* [Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools], 46(99): 212–219.